تاریخ گردی

گشتی در هشتی

نگاهی به معماری خانه‌های قدیمی ایران

- معمولا از دو قسمت اندرونی و بیرونی تشکیل‌شده است.
- رنگ‌های به‌کاررفته در تزیینات این ساختمان‌ها متأثر از ویژگی‌های اقلیم گرم و خشک است.
- مصالح این ساختمان‌ها، علاوه‌بر توانایی‌های سازه‌ای و توجه به مسائل اقتصادی و تأمین مصالح از نقاط نزدیک، بهترین شکل بهره‌برداری از انرژی محیط را نشان می‌دهد.
- معمولا از سکو، سردر ورودی، در ورودی، هشتی، دالان، ایوان، حیاط و اتاق‌های اطراف آن، حوض، آشپزخانه، سرویس‌ها، گودال باغچه، بام، سرابستان، زمستان‌نشین، تابستان‌نشین، بهارخواب، اتاق کرسی، پایاب، شوادان، شبستان، شناشیل، آب‌سرا و اتاق بادگیر تشکیل شده است.
- در بیشتر خانه‌های قدیمی، از نقوش، طرح و رنگ‌های شاد استفاده شده که جذابیت آن‌ها را دوچندان کرده است.

کدام دسته از خانه‌های قدیمی ثبت میراث می‌شوند؟

- برخی خانه‌ها به‌دلیل شیوه معماری، طرح و نگاره‌های به‌کاررفته در آن، که سبک معماری و خانه‌سازی یک دوره تاریخی (مانند قاجاریه، زندیه و...) را نشان می‌دهد، مورد توجه هستند.
- برخی دیگر از خانه‌ها به‌دلیل سکونت شخصیتی مؤثر که در تاریخ فرهنگی، سیاسی، اجتماعی یک کشور نقش مهمی ایفا کرده است، حفظ می‌شود و در آن، وسایل شخصی، یادداشت‌ها، عکس‌ها و دیگر یادمان‌های تاریخی صاحبخانه به پاسداشت تلاش‌های وی نگهداری می‌شود (مانند خانه نیمایوشیج، پروین اعتصامی و...).
- برخی خانه‌ها محل تصویربرداری و لوکیشن فیلم‌ها و سریال‌های معروفی بوده‌اند که کماکان برای کارکردهای تاریخی و فرهنگی هنری حفظ می‌شوند (مانند خانه و باغ اتحادیه محل ساخت سریال دایی جان ناپلئون)
- برخی دیگر از خانه‌ها نیز به‌دلیل اینکه در ساخت آن، تمام قوانین فیزیکی، بصری و زیبایی‌شناختی و روانی رعایت شده است، مورد توجه است. (مانند خانه قوام‌الدوله در تهران)

خانه‌های تاریخی در سرخط اخبار

اقداماتی برای توجه بیشتر به خانه‌های قدیمی انجام شده است که تیترهای زیر گویای آن است:

- در اولویت بودن خانه‌های تاریخی در طرح بیمه آثار تاریخی و فرهنگی
- همکاری بخش خصوصی برای نگهداری و بهره‌برداری از خانه‌های تاریخی
- اعطای وام‌های کم‌بهره برای نگهداری از خانه‌های تاریخی
- شکل‌گیری جریان هدفمند حفظ خانه‌های تاریخی

با این حال از دعواهای متعدد بر سر خانه‌های تاریخی روشن است این طرح‌ها هنوز آن‌طور که شایسته و بایسته است، دردی را دوا نکرده است.

قانون چه می‌گوید؟

ثبت بناها در فهرست آثار ملی با استناد به یک قانون قدیمی صورت می‌گیرد که در سال ۱۳۰۹ خورشیدی به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است. متأسفانه این قانون در هشت‌دهه گذشته، هرگز بازنگری نشد و با شرایط جدید هماهنگ نشده است.

- در ماده اول آن آمده است که: «کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکنی را که تا اختتام دوره سلسله زندیه در مملکت ایران احداث شده، اعم از منقول و غیرمنقول، با رعایت ماده ۳ این قانون می‌توان جزو آثار ملی ایران محسوب داشت و تحت حفاظت و نظارت دولت است.»
- در این قانون ابتدا به آثار دوره قاجار هیچ اشاره‌ای نمی‌شود، اما در ۲۳ آذر سال ۱۳۲۳ اساسنامه جدید آثار ملی ایران به تصویب می‌رسد که طبق لایحه‌ای، حفاظت و مرمت آثار دوره قاجار نیز که جنبه عمومی داشت، مشمول قانون عتیقات سال ۱۳۰۹ می‌شود. بدین‌ترتیب، انبوه آثار دوره قاجار از شمول این قانون خارج هستند.
- طبق بند ششم از ماده سوم قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور مصوب سال ۱۳۶۷ مالکان خصوصی آثار ملی، حق مالکیت خود را بر این بناها به‌طور کامل حفظ می‌کنند، اما با این حال مطابق قانون نه مالک و نه هیچ فرد حقیقی و حقوقی دیگر، حق انجام اعمالی که باعث آسیب‌رسیدن یا تخریب چنین آثاری شود، نخواهند داشت و دخل و تصرف در آن‌ها پیگرد قانونی دارد.
- در شرایط موجود، ثبت یک اثر در فهرست آثار ملی برای مالکان خصوصی، به‌منزله ازمیان‌رفتن حقوق مالکانه آن‌ها (در نفع و سود از مال) و در تعارض با ماده ۳۰ قانون مدنی است.

گردشگری در بهارِ خانه‌های قدیمی

خانه‌های قدیمی مشهد فرصت مناسبی برای گشت و گذار در ایام نوروز

طوبی اردلان- خاطره خانه‌های تکیده در حصار پیچک‌ها با آن اُرسی‌ها و پنج‌دَری‌های رنگارنگ و آفتابی که خودش را پهن می‌کرد روی سنگ‌فرش حیاط و نور می‌پاشید به حوض فیروزه کاشی، دارد زیر سایه برج‌های سربه‌فلک‌کشیده، از ذهن قدیم و جدید این شهر پاک می‌شود. در حال حاضر از ۲۰۰ خانه قدیمی مشهد تنها ۶۸ تای آن ثبت میراث و از این تعداد نیز تنها ۵ تای آن مرمت و احیا شده است. بنابراین در حالیکه امروز بسیاری از شهرهای کشور در حال مرمت و بهره‌برداری از خانه‌های تاریخی‌شان به نفع گردشگری هستند بیشتر خانه‌های قدیمی مشهد متروکه و در حال تخریب، رها شده‌اند. ملک، بهشت، داروغه، توکلی و پیشه‌وران ۵ خانه احیا شده هستند که آن‌ها نیز یا کاربری موزه دارند و یا اداری. تنها خانه‌ای که درخواست تبدیل به اقامتگاه بومگردی را دارد خانه ناظران است که آن هم در مراحل اولیه قرار دارد. بیشتر خانه‌های قدیمی مشهد یادگار دوره قاجار هستند و این روزها بخشی از هویتِ مشهدِ قدیم را تشکیل می‌دهند. بی‌شک با تعیین کاربری مناسب می‌توان جانی دوباره به آن‌ها و گردشگری مشهد بخشید.

خانه توکلی

یکی از خانه‌هایی که از زخمِ تخریبِ طرح‌های گوناگونی که چندسال اخیر بر پیکر بافت قدیمی مشهد، وارد آمده، نیمه‌جانی به در برده، خانه توکلی‌هاست. این خانه که به‌تازگی به پایگاه میراث فرهنگی ثامن تبدیل شده، یادگار معماری دوره قاجار است. نخستین مالک آن «آقای کشمشیان» از تاجران دوره قاجار بود، اما حدود چهار دهه پیش با فوت او، این خانه به «توکلی» نامی واگذار می‌شود. از مهم‌ترین ویژگی‌های این بنا که در فهرست آثار ثبت ملی ایران نیز قرار دارد، استفاده از کاشی‌کاری و آجرکاری‌های نفیس در آن است که در تمام قسمت‌های ساختمان، از در ورودی گرفته تا نمای بیرون و حتی داخل بنا به چشم می‌خورد.

- **کاربری:** پایگاه میراث فرهنگی ثامن
- **بازدید:** همه ایام هفته به‌جز روزهای تعطیل در ساعت اداری (۷تا۱۴)
- **مکان:** خیابان نواب صفوی ۷

خانه داروغه

این خانه، یکی دیگر از آثاری است که چشم و دل علاقه‌مندان به تاریخ و هویت مشهد را به تماشای معماری خود می‌کشاند. خانه داروغه را معماران و بناهای روس به دستور محمدیوسف خانِ داروغه در اواخر دوره قاجار ساختند. براساس شواهد موجود، این خانه تا سه دهه گذشته، کاربری مسکونی داشته است، اما در سال ۱۳۶۶ توسط ورثه به نمایندگان یکی از هیئت‌های مذهبی روستای شهیدیه شهرستان میبد یزد فروخته می‌شود. از همین دوران تا سال ۱۳۹۱ خانه داروغه، محل تجمع و اسکان هیئت‌های مذهبی‌ای بوده است که از یزد به مشهد می‌آمدند. این خانه تاریخی از سال ۱۳۹۱ در اختیار شهرداری مشهد قرار گرفته و مرمت نیز شده است.

- **کاربری:** اداری
- **بازدید:** همه روزهای هفته به‌جز ایام تعطیل در ساعات کار اداری (۷تا۱۴)
- **مکان:** خیابان نواب صفوی، راسته حوض مسگران

خانه پیشه‌وران

قدمت این خانه به‌خاطر نبودِ کتیبه و تاریخ مستند ساخت، دقیقا مشخص نیست، اما مستندهای شفاهی، قدمت آن را به اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی می‌رساند. این بنا که سه‌مرتبه طی این سال‌ها بازسازی شده در تملک مدیریت گردشگری شهرداری مشهد است و کارکنان «تلفن ملی راهنمای زائر» در آن مستقرند. در کنار ویژگی‌های خاص معماری، برای آشنایی بیشتر گردشگران با سبک زندگی در مشهد قدیم، تلاش شده در این خانه، سبک و وسایل ویژه زندگی مشهدی‌ها در دوران ساخت آن به تصویر کشیده شود. در خانه پیشه‌وران که دارای سه اتاق تودرتو در طبقه پایین و دو اتاق در طبقه بالاست، همه اتاق‌ها امکان دسترسی مستقیم به حیاط را دارند.

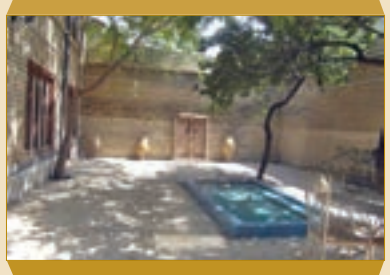

- **کاربری:** اداره تلفن ملی راهنمای زائر
- **بازدید:** همه روزهای هفته به‌جز ایام تعطیل در ساعات کار اداری (۷تا۱۴)
- **مکان:** آخوند خراسانی ۵

خانه بهشت

مکانی که امروز فرهنگ‌سرای بهشت نامیده می‌شود، پیش از این، یکی از صدها بنای موجود در محله سراب مشهد بوده که نام آن برگرفته از «سرآب» قنات قریه سناباد است و پس از نوغان، قدیمی‌ترین محله شهر به شمار می‌رود. این مجموعه از نظر بنا و ساختمان بیش از ۸۰ سال پیشینه تاریخی دارد و ثبت ملی شده است. اولین کاربری آن، دبیرستان مستوفی بوده و بعد از آن با کاربری‌های مختلف ادامه حیات داده است تا اینکه در سال ۱۳۸۳ به فرهنگ‌سرای بهشت تغییر ماهیت داد. این بنا مربوط به دوره پهلوی اول است.

- **کاربری:** فرهنگ‌سرا
- **بازدید:** همه روزهای هفته به‌جز ایام تعطیل در ساعات کار اداری (۷تا۱۴)
- **مکان:** خیابان جنت

خانه غفوری

هر چند دیوارهای خانه غفوری، مانند اغلب خانه‌های قدیمی مشهد در حال فروریختن است، هنوز تاریخ در آن زنده است. اتاق‌های تودرتو، کاشی‌کاری‌های هفت‌رنگ و لعاب‌های رنگارنگ، گچ‌بری و کاشی‌کاری‌های داخل اتاق‌ها، آرایه‌های چوبی تزیینی و آجرهای تزیینی قالبی و تراش‌خورده که حکایت از معماری دوره قاجار دارد، در نمای این ساختمان چشم‌نوازی می‌کند.

- **کاربری:** خانه غفوری به‌تازگی توسط شهرداری منطقه ثامن خریداری شده است
- **بازدید:** فعلا امکان‌پذیر نیست. پس از مرمت به‌عنوان یکی از مکان‌های گردشگری می‌توان از آن بازدید کرد
- **مکان:** خیابان نواب صفوی، کوچه محمدیه

خانه رجایی

منزل مسکونی رجایی دارای یک ورودی است که از کوچه پرتو (سرشور ۲۰) باز می‌شود. در ورودی، آهنی و در سال‌های اخیر تعویض شده است. بعد از ورود از در، اولین چیزی که قامت نشان می‌دهد، بنای اصلی خانه است. داخل حیاط حوض و سه باغچه بزرگ قرار دارد. حیاط، کف‌پوش‌هایی آجری به‌صورت مربع و لوزی به رنگ سیمان خاکستری دارد که به «آجر قزاقی» معروف هستند. با مرمت بنا در سه دهه پیش، یک قسمت جدید هم به معماری قدیم آن اضافه شده است.

- **کاربری:** خانه رجایی از زمان ساخت تا چندسال اخیر، مسکونی بوده است، ولی در حال حاضر به‌عنوان مسافرخانه از آن استفاده می‌شود
- **مکان:** کوچه پرتو (سرشور ۲۰)

خانه ملک

سکونتگاه حاج‌حسین ملک از لحاظ معماری، تلفیقی از معماری سنتی و اروپایی است؛ به‌طوری که نماسازی آن، طبق معماری سنتی و پلان‌های اجراشده در آن براساس معماری اروپایی است. این بنا در گذشته بسیار وسیع‌تر از امروز بوده و آنچه در حال حاضر به‌عنوان خانه ملک شهرت یافته، بخش بیرونی خانه است. همچنین در این بنا، تنها نمونه‌ای از حمام تاریخیِ خصوصی مشهد، در محوطه حیاط و باغ خانه ملک، زیر تلی از خاک مدفون شده بود که با حفر گمانه‌های باستان‌شناسی، کشف شد. امروزه در خانه ملک، ۱۰ کارگاه هنرهای دستی دایر است.

- **کاربری:** موزه
- **بازدید:** همه روزهای هفته از صبح تا عصر
- **مکان:** خیابان ارگ، روبه‌روی باغ ملی

کوشک‌های وکیل‌آباد

دو خانه با سقف شیروانی در باغ وکیل‌آباد قرار دارند که قدمت آن به حدود ۷۵ سال پیش می‌رسد. این دو کوشک که درست در کنار مجسمه معروف حاج‌حسین آقای ملک قرار دارند، درواقع دو خانه دوقلو هستند که تفرجگاه تابستانی ارباب باغ بوده‌اند. ویژگی‌های معماری دوره پهلوی اول به‌وضوح در ساخت این دو بنای خشتی دیده می‌شود. خوشبختانه کوشک‌های ملک با بداقبالیِ دیگر خانه‌های قدیمی مشهد روبه‌رو نشده‌اند و حالا از یکی به‌عنوان موزهٔ تاکسیدرمی استفاده می‌شود و دیگری به موزه گوهرشاد تبدیل شده است. در موزه گوهرشاد تلاش شده با ساخت ماکت و مجسمه، وقایع و اتفاق‌های حادثه مسجد گوهرشاد مشهد در سال ۱۳۱۴ به تصویر کشیده شود.

- **کاربری:** موزه
- **بازدید:** همه روزه از ساعت ۱۰ تا ۱۴ و ۱۶ تا ۲۰
- **مکان:** بوستان وکیل‌آباد

۱۳۲ خانه قدیمی در استان خراسان رضوی ثبت ملی شده است که به تفکیک شهرستان عبارت است از:

مشهد	سبزوار	گناباد	نیشابور	فریمان	بردسکن	بجستان	تربت‌حیدریه	کاشمر	داورزن	خواف	طرقبه	زاوه	فیروزه	قوچان	مه‌ولات	رشتخوار
۶۸	۲۳	۱۴	۶	۳	۳	۳	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

ایران گردی

ترین‌ها در خانه‌های تاریخی

بیشترین دوره تاریخی: قاجاریه

بیشتر خانه‌های تاریخی به‌جامانده در ایران مربوط به دوره قاجاریه است. خانه‌های پهلوی اول، زندیه و صفویه در رده‌های بعدی قرار دارد. اندک خانه‌هایی نیز از دوره تیموری و پیش از آن باقی مانده است که جزو آثار باستانی محسوب می‌شود.

بیشترین تغییر کاربری: هتل و اقامتگاه بوم‌گردی

در حال حاضر، بخش عمده خانه‌های قدیمی در تملک مالک شخصی است، اما موج خوبی برای تغییر کاربری خانه‌های قدیمی به راه افتاده که در این میان، تغییر خانه‌های قدیمی به هتل و اقامتگاه بوم‌گردی، گوی سبقت را از سایر کاربری‌ها ربوده است. رستوران، موزه، گالری، کتابخانه، واحد اداری و... از دیگر کاربری‌هایی است که برای خانه‌های تاریخی تعریف شده است.

بیشترین تعداد: احتمالا اصفهان!

آمار دقیق و قطعی از اینکه کدام شهر و استان، بیشترین تعداد خانه تاریخی را در خود جای داده است، وجود ندارد یا دست‌کم ما به‌دست نیاوردیم! اما با نگاهی به آمارهای ارائه‌شده مسئولان هر استان می‌توان گفت احتمالا بیشترین تعداد خانه‌های تاریخی در استان اصفهان قرار دارد.
در استان اصفهان بیش از ۶۰۰ خانه تاریخی وجود دارد که بیش از نیمی از آن‌ها در شهر اصفهان قرار گرفته است.
دانشگاه هنر، حوزه علمیه، سازمان صداوسیما، سازمان تبلیغات و... از جمله ارگان‌هایی هستند که از خانه‌های تاریخی به‌عنوان ساختمان اداری خود بهره می‌برند. همچنین برخی خانه‌های این استان به موزه، هتل و اقامتگاه بوم‌گردی و رستوران تغییر کاربری داده است.

فعال‌ترین: کاشان

گرچه کاشان جزو استان اصفهان است، گوی سبقت را در تغییرکاربری خانه‌های تاریخی، از شهر اصفهان ربوده است. ۸۳ خانه تاریخی که بیشتر آن‌ها از دوره‌های قاجار و تعداد محدودی صفویه است، در کاشان وجود دارد. شمار خانه‌های تاریخی که به اقامتگاه بومی و یا سفره‌خانه سنتی تبدیل شده در حال حاضر ۱۴ باب است، اما طبق قول مسئولان تا پایان سال ۹۶ با مشارکت بخش خصوصی قرار است به ۲۹ باب برسد.

بهترین نمونه کشوری: یزد

یزد، اولین شهر خشتی و دومین شهر تاریخی جهان بعد از شهر ونیز ایتالیاست. همین دو ویژگی، کافی است تا یزدی‌ها از شهرت خود برای جذب گردشگر در اقامتگاه‌های بوم‌گردی بهره گیرند. شاید بهترین نمونه کشوری در مرمت خانه‌های قدیمی و تغییر کاربری آن به اقامتگاه بوم‌گردی، شهر یزد باشد. تنها طی چهارسال، ۴۰۰ خانه قدیمی و تاریخی این استان مرمت و بازسازی شد. این خانه‌ها به‌جامانده از دوره‌های مختلف تاریخی اعم از صفویه، قاجاریه و پهلوی است.

واگذارکننده‌ترین: شیراز

در حال حاضر، ۱۹۲ خانه تاریخی در شیراز ثبت ملی شده که از این تعداد ۲۸ خانه با هدف حفاظت، مرمت و احیا به‌صورت ۲۲ ساله از سوی میراث فرهنگی به شهرداری واگذار شده است. کاربری‌ای که شهرداری برای این ۲۸ خانه تاریخی در نظر گرفته، شامل هتل، بازارچه‌های سنتی صنایع دستی، سفره‌خانه‌های سنتی، کتابخانه، زائرسرا و مرکز فرهنگی است. در حال حاضر بیش از ۱۲ خانه به هتل و اقامتگاه تبدیل شده است.

دست به تخریب‌ترین: تهران

طی ۱۵ سال اخیر، از دوهزار و ۳۰۰ خانه تاریخی تهران، فقط هزار تا هزار و ۵۰۰ خانه باقی مانده است. از این تعداد، نام ۵۰۰ خانه در فهرست آثار ملی ثبت شده است، اما هنوز هزار خانه سرنوشتی نامعلوم دارند. بیشتر خانه‌های قدیمی تهران به دوره قاجار و پهلوی اول برمی‌گردد.